

BOGDAN LEKIĆ

AGRARNA REFORMA I KOLONIZACIJA U JUGOSLAVIJI 1918–1941

(Agrárreform és kolonizáció Jugoszláviában 1918–1941)

Beograd, 2002. 595 p.

Jugoszlávia fennállása idején az ország történetének kutatása során a királyi korszak nem tartozott a kiemelt témák közé. Az egyes lényeges társadalmi-gazdasági folyamatok vázolását megelőzte az állam dicsőséges és szükségszerűnek tekintett létrejöttének, illetve a második világháború alatti partizánmozgalomnak és szocialista forradalomnak a bemutatása. A királyi Jugoszlávia történetét feltáró munkák között is túlsúlyban voltak a politikatörténeti megközelítések. Jugoszlávia felbomlása után mindegyik nemzet megírta a saját verzióját a közös állami létről. A jelenlegi nemzeti történetírások közül a szerb ragaszkodik a leginkább az egykori államhoz, fennállásában valamiféle értéket látva. Érthető is ez, hiszen sem előtte, sem utána nem élt annyi szerb egy államban, mint Jugoszláviában, és a szerbek végső soron biztosítani tudták vezető szerepüket. A szerb történészek pozitívnak tartanak minden olyan kísérletet, amely a „tartományi nacionalizmusok” meghaladását célozta, s szándéka szerint az ország fennmaradását akarta elősegíteni. A szlovén történészek nemzetük egyik fejlődési állomásának tekintik a Jugoszláviában eltöltött évtizedeket, és számos pozitív vonásait is elismerik ezeknek az éveknek. A szlovén történészek nem tudnak alternatívát állítani Jugoszláviával szemben, hiszen a korabeli szlovén politika mindig egy nagyobb állam keretében képzelte el a szlovén nemzet létét. Egyre hangsúlyosabb viszont a rövid életű Szlovén–Horvát–Szerb Állam kutatása, mivel ebben a szlovén államiság csíráját lehet kimutatni. Ekkor alakult a történelemben először szlovén kormány és népképviselői szerv. A horvát történetírás semmilyen nosztalgiát nem mutat a királyi Jugoszlávia iránt, a horvát nemzeti fejlődés szempontjából semmilyen pozitívumot nem talál benne, sőt kifejezetten – miképp egy néhány éve megjelent összefoglaló horvát történeti könyv fejezetének címe is jelzi – a szerbiai dominancia korszakának értékeli. A mai horvát történészek szinte kizárólag a horvát államiság szempontjából ítélik meg a kérdéses korszakot. Jugoszláviában – állítják szinte egyöntetűen – nagyszerb program valósult meg: nem ismerték el sem a horvát nemzet létét, sem a történelmi jogon alapuló különállását. A politikai berendezkedés lehetővé tette, hogy a fontos állami döntések a horvátok részvétele nélkül születessenek meg, a horvátok politikai képviselete alacsonyabb szintre került, mint korábban. A horvátok gazdasági fejlődését a mai horvát történetírás egy korabeli munka, Rudolf Bičanić „A horvát kérdés gazdasági alapjai” című könyve nyomán mutatja be. Ennek summázata: a szerbek az államhatalom segítségével kizsákmányolták az ország nem szerb területeit.

A jelenlegi kutatást nehezíti, hogy a központi hivatalok iratanyaga Belgrádban található, s ahhoz nem mindenki számára egyszerű a hozzáférés. Ennek ellenére az elmúlt években több, egy-egy területre koncentrált monográfia látott napvilágot. Ezek sorába tartozik Bogdan Lekić könyve is, amely az agrárreform és kolonizáció évtizedeken keresztül elhúzódó és tulajdonképpen véglegesen le nem zárt folyamatát mutatja be.

Jugoszlávia társadalmá egyértelműen agrártársadalom volt. A szlovén területeket kivéve a lakosság legalább háromnegyede a mezőgazdaságból élt, de voltak olyan vidékek, ahol ez az arány a 90%-ot is meghaladta. Az első világháborút követően a kelet-európai országok zömében a feszítő agrárviszonyok rendezése érdekében az állam beavatkozott a tulajdonviszonyokba. Nem volt ez másképpen a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban sem, itt azonban nemcsak a tulajdonviszonyokon kellett változtatni, hanem számos feudális eredetű intézményt meg kellett szüntetni. Az agrárrendezést nehezítette, hogy a több korábbi állam részeiből létrejött délszláv állam szinte mindegyik területén más jellegű problémával kellett szembenézni. A kormányzat – a szerbiai viszonyoknak megfelelően – önálló paraszti gazdaságok létrehozásában látta az agrárrendezés alapját. Az agrárreform a parasztok földhöz juttatásával és a feudális köztételek megszüntetésével csillapítani szándékozott az ország politikai életét is veszélyeztető paraszti elégedetlenséget. A szegény földnélküliek vagy csak minimális földdel rendelkezők földtulajdonhoz juttatásával jelentős paraszti rétegek megélhetését remélték biztosítani.

Az agrárreform és a kolonizáció rendezése szinte az egész királyi korszakon végighúzódt. Nem sokkal az egyesülés után, 1919. január 6-án Sándor régensherceg kiáltványában kifejezésre juttatta, azt akarja, hogy azonnal induljon meg az agrárkérs igazságos rendezése, vagyis a jobbágy- és a nagybirtokrendszer eltörlése. A földet – méltányos kárpótlás mellett – a szegényparasztnak között fel kell osztani. „Minden szerb, horvát, szlovén gazda lesz a földjén. Szabad államunkban csak szabad földtulajdonosok lehetnek, és azok is lesznek.” Alig néhány héttel a régens kiáltványa után, 1919. február 25-én kelt a kormány határozata, az ún. „Előzetes rendelkezések az agrárreform előkészítéséhez”. A rendelkezések eltörlték a kmetviszonyokat Bosznia-Hercegovinában, Crna Gora és Szerbia új területein, a kmetek földjük tulajdonosai lettek, az agákat kártérítés illette meg. Ehhez hasonlóan Dalmáciában, Isztriában és az ország egyéb területein megszüntették a kolonátust és az ehhez hasonló intézményeket. A kormányhatározat rendelkezett a nagybirtokok kisajátításáról (mindenekelőtt ezeket a területeket kívánták a szegényparasztnak,

a hadirokkantaknak, -özvegyeknek és -árváknak felosztani). Nagybirtoknak számítottak a hitbizományok (fideicommissumok), a 100–500 hektár feletti megművelt területek, a 100–500 hektár közötti birtokok, amelyeket egyetlen személynek adtak bérbé. Kárpótlás nélkül kisajátították a Habsburg-dinasztia és a háborúban Szerbiával szemben álló uralkodócsaládok tagjainak földjeit. A rendelet szerint a kisajátított területeket egyből felosztják, de amíg a végleges tulajdonba adásra nem kerül sor, az állam bérletbe adja ezeket a területeket. A nagyobb erdőbirtokok kárpótlás mellett állami kézbe kerülnek. Végezetül a kormányhatározat kimondta, hogy az említett rendelkezések nem érvényesek az 1912 előtt Szerbiához tartozó területeken. Az Előzetes rendelkezések pontjait végül a Vid-napi alkotmányban erősítették meg. Az agrárreform során megfogalmazott célok az Előzetes rendelkezéseken túl több területen további szabályozást igényeltek. Mindezeket a rendelkezéseket Lekić könyve részletesen bemutatja.

Az agrárreform céljainak megvalósítása, különösképpen a parasztok földhöz juttatása érdekében, és azért, hogy egyes tájakon ne legyenek megműveletlen területek, szükség volt a belső migráció, a munkakerő-vándorlás, a kolonizáció megszervezésére. Az első jelentősebb agrárrendeletben, az Előzetes rendelkezésekben nem szerepelt külön a kolonizáció, de – ismerve a szerb kormány korábbi terveit, illetve a rendelkezések azon cikkelyeit, amelyek a nagybirtokok felosztásával földek adását helyezték kilátásba egyes társadalmi csoportoknak – minden bizonnyal a kormányzat már ekkor tervezte a szervezett telepítések megkezdését. Már 1918-ban megindult a spontán migráció, 1918-tól kezdődően sokan akartak földhöz jutni, akár saját vidéküket elhagyva. Nemcsak a harcokban részt vett önkéntesek, hanem mások, földre vágyó parasztok is útra keltek. A kolonizáció során két vidékre indult meg nagyobb vándorlás: Koszovóba és Makedóniába, illetve az újonnan megszerzett Vajdaságba.

A kolonizáció megindulásához lökést adott, hogy 1919 végén a szerb–horvát–szlovén kormány rendeletet hozott az önkéntesek jogairól, s ebben teljesítette a szerb kormány világháború alatt tett ígéreteit: ingyenesen földhöz jutatta az önkénteseket (3–5 hektár járt nekik, de csak azok kaphattak földet, akik valóban megművelik). Emellett a kormány úgy döntött, hogy a kolonizáció során az önkénteseket elsőbbség illeti meg. 1920. február 12-én pedig egy újabb rendelet révén megteremtették a kolonizáció jogi alapjait. Az említett rendelet lehetővé tette a nagybirtokok részleges kisajátítását és felhasználását közcélokra, többek között a kolonizációra. A kisajátítást és a földek parcellázását az agrárreform-ügyi minisztérium feladatául szabta a rendelet, s hamarosan létre is jöttek a rendelet előírásainak megfelelően a föld elosztását intéző helyi szervezetek, bizottságok. A betelepülők életének megszervezése érdekében az agrárreform-ügyi minisztérium 1920. szeptember 24-én rendeletet hozott a déli vidékek betelepítéséről, s ebben meghatározta mind a telepesek, mind az állam jogait és kötelességeit. A rendelet 1931. június 11-ig volt érvényben, ekkor új rendelkezés született: a déli területek kolonizációjáról szóló törvény, amely szellemében és előírásaiban a korábbiakat ismételte meg. A rendelkezések értelmében földhöz juthattak az ország bármely pontjáról érkező szegény földművelők, az önkéntesek (az ő előjogaikról több rendelet és törvény rendelkezett), a határ menti területek hivatalnokai családjuk eltartásának megkönnyítésére, és olyanok, akik saját erőből vettek valamennyi, de a törvényes maximumnál kevesebb földet, valamint 1931 után az agrárreform helyi kedvezményezettjei. A kolonizáció céljaira a szabad állami földeket és legelőket, azokat a községi földeket, amelyek nagysága meghaladta a község igényeit, a megműveletlen és a tulajdonosaik által elhagyott, illetve nem művelt területeket, valamint 1931 után a törvényben megszabott földmaximumot meghaladó területeket jelölték ki. Eltérően az ország déli részeitől, ahol jelentős nagyságú állami, valamint megműveletlen földek álltak rendelkezésre, az északi vidékeken – Horvátországban, Szlavóniában, a Bácskában, a Bánságban, a Szerémségben, Szlovéniában és Dalmáciában – a kolonizáció csak a nagybirtokok kisajátítása után indulhatott meg. A területre vonatkozó egységes rendelkezés megalkotására azonban 1925-ig kellett várni, mikor is február 25-én megjelent az északi vidékek kolonizációjáról szóló rendelet.

Az agrárreform és kolonizáció eredményeit nehéz egyértelműen megvonni, számszerűsíteni. A rendelkezésekre álló adatok, a végrehajtásért felelős hivatalok jelentései, miniszteri expozék és az újabb, 1945-ben kezdődő agrárreform előtt készített összefoglalások – ha nem is mutatnak eltérő képet – számszerű adataikban nem minden esetben egyeznek. A lebonnyoltott jogügyletek nyomán úgy tűnik, a családtagokat is beszámítva az ország lakosságának negyedét érintette közvetlenül az agrárreform, s így joggal mondható, az agrárreform és kolonizáció volt a korszak legnagyobb társadalom-átalakító intézkedése. Több mint félmillió családfő juthatott földtulajdonhoz (vagy új birtokhoz, vagy korábban valamilyen függőségi viszonyban megművelt földjeihez). A könyv szerzője 527 932 főről ír, aki jogosult volt földre, és 512 073-ról, aki valóban földhöz jutott. A kolonizáció során mintegy 58–63 ezer család költözött új helyre (összességében 290–330 ezer fő). Az északi területekre 27–29 ezer család érkezett (a zöme a Vajdaságba, míg kb. ötezer Szlavóniába), a délre pedig 17–20 ezer (összesen 80–90 ezer fő, kétharmad részben Koszovóba és egyharmad részben Makedóniába), Bosznia-Hercegovinába pedig közel 14 ezer (innen azonban elvándorlás is volt).

Az elmondottakból látható, nem egyszerű feladatra vállalkozott a szerző, amikor egy átfogó képet kívánt nyújtani. Munkája tulajdonképpen két nagy részből áll, az első rész egy monografikus feldolgozás, az ismertetett folyamatok részletes leírása. Ezen belül az egyes fejezetekben az 1918 előtti különböző

agrárviszonyokat, az agrárreform megszervezésével megbízott állami intézményeket és magát az agrárreform lebonyolítását mutatja be. Az agrárreform esetében nem a kronológiai megközelítést választotta, hanem a legfontosabb kérdések köré csoportosítva, tematikus rendben adja elő elemzését. A főbb témakörök: a feudális jogok megszüntetése, a nagybirtokok reformja, a kárpótlás kérdése, igazságtalanságok az agrárreform során, végül pedig az agrárreform eredményei. Szintén egy nagy fejezet foglalkozik a kolonizációval. Ebben egy rövid részben kijelenti a szerző, a kolonizáció nem a szerb etnikai terület kiszélesítését célozta, főleg nem a horvátok rovására (ld. a Horvát-Szlavónországba való betelepülést). Ezen a rövid alfejezeten kívül a nemzeti komponens nem kap szerepet a monografikus részben.

A kötet nagyobb részét, mintegy 360 oldalnyi terjedelemben az agrárreformmal és kolonizációval kapcsolatos iratok teszik ki. A dokumentáció első részében a korabeli törvények és előírások szerepelnek. Ezek felkutatása manapság hatalmas energiát és munkát igényel. Az előírások nagy száma, illetve tartalma mutatja, milyen összetett kérdéskört kellett megoldani, s ez végül is milyen bonyolult módon történt. A dokumentumok másik csoportját a levéltári anyagok alkotják. Ezek az agrárreformmal és kolonizációval foglalkozó szervek iratait, jelentéseit tartalmazzák, végső soron többek között azt mutatják meg, mekkora tömegeket érintett a folyamat, és mindez milyen pénzügyi eszközök igénybevételével történt.

Bogdan Lekić kötete mindenképpen nagyban hozzájárul ahhoz, hogy a királyi Jugoszláviában legnagyobb társadalmi átalakulást hozó folyamatot jobban megismerhessük, számos bonyolult részletkérdésben tájékozódhassunk. Könyve azzal a reménnyel is kecsegtet, hogy példáját mások is követik, és kutatásaikat a királyi Jugoszlávia társadalmi, gazdasági folyamatainak szentelik, s így végső soron egy árnyaltabb kép alakulhat ki erről a letűnt országról, illetve erről a korszakról.